

**ULOGA VISOKOŠKOLSKIH I PRAVNIH KNJIŽNIČARA U
PROMICANJU DOSTUPNOSTI ZNANSTVENIH
INFORMACIJA – PROJEKT KREIRANJA SEELS
NETWORK DATABASE**

**THE ROLE OF ACADEMIC AND LAW LIBRARIANS IN
PROMOTING THE AVAILABILITY OF SCIENTIFIC
INFORMATION – SEELS NETWORK DATABASE
CREATION PROJECT**

Edita Bačić

edita.bacic@pravst.hr

Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu

Dejana Golenko

dejana@pravri.hr

Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci

UDK / UDC 027.7-051:34
001.891(0.034)

Stručni rad / Professional paper

Sažetak

U okviru SEELS (South East European Law School) mreže pravnih fakulteta jugoistočne Europe, Pravnom fakultetu Sveučilišta u Rijeci odobren je projekt kreiranja tzv. SEELS Network Database (SEELSNDB). Cilj je projekta izgradnja tematskog repozitorija znanstvenih publikacija iz područja prava koja bi omogućila sustavno prikupljanje, obradu i prezentaciju znanstvene produktivnosti pravnih znanstvenika na području jugoistočne Europe u okviru SEELS mreže. No, da bi takva ideja bila provediva i ostvariva, neizostavna je suradnja pravnih knjižničara u kreiranju i prikupljanju potrebnih podataka o znanstvenoj produkciji pravnih znanstvenika, s obzirom na specifičnosti pravne discipline i potrebna knjižničarska znanja i kompetencije. Stoga je specifičnost ovoga projekta što će na njemu sudjelovati knjižničari s cijelog područja obuhvaćenog projektom, dugogodišnji članovi međunarodnog udruženja South East European Association of Law and Related Libraries (SEALL) i to ne samo u izradi repozitorija, već i na povezivanju pravnih i srodnih knjižnica u smislu promicanja vrijednosti knjižničarske profesije, ali i visokoškolskog obrazovanja općenito.

Ključne riječi: pravne knjižnice, pravni knjižničari, Republika Hrvatska, repozitorij, SEELS Network Database (SEELSNDB)

Summary

SEELS Network Database (SEELSNDB) was approved within South East European Law Schools (SEELS) at the Faculty of Law of the University of Rijeka. The purpose of the project is to build a thematic repository of scientific publications from the field of law, which would enable systematic collection, processing and presentation of the scientific productivity of law scientists within SEELS Network. However, such an idea cannot be feasible without the cooperation between law librarians in creating and gathering of the necessary data on scientific production of legal scholars, given the specificity of legal discipline and the necessary knowledge and competences of librarians. Therefore, the project's particularity lies in the fact that it will involve librarians from the entire region, most of whom are longtime members of the South East European Association of Law and Related Libraries (SEALL), not only to create repositories, but also to connect law and law-related libraries in order to promote the value of librarianship and higher education in general.

Key words: law libraries, law librarians, Republic of Croatia, repository, SEELS Network Database (SEELSNDB)

Uvod

Razvoj informacijsko-komunikacijske tehnologije i promjene u visokoškolskom obrazovanju uvjetovali su promjene u pristupu i vrednovanju znanstvenih informacija i znanstvene produktivnosti svakoga pojedinog znanstvenika u svim područjima znanosti. Novonastale promjene u obrazovnom okruženju odrazile su se i u području prava. Danas se kvaliteta i produktivnost rada pravnih znanstvenika mjere različitim pokazateljima (indeksima) uspješnosti, te zastupljenosti autora u relevantnim bazama podataka.

Zbog navedenih činjenica i s obzirom na specifičnosti pravnog područja, uočava se i nedostatak specifičnog digitalnog izvora informacija što bi omogućilo diseminaciju i slobodan pristup pravnim istraživanjima, poticalo i ubrzalo učinke istraživačko-obrazovnih procesa, te međusobno povezalosve pravne discipline i sve pravne fakultete na području jugoistočne Europe. Stoga se pojavila ideja za razvijanjem i oblikovanjem baze podataka srodnih pravnih fakulteta kao relevantne za područje prava na prostoru jugoistočne Europe. Tako je u okviru mreže SEELS (South East European Law School Network)^{1, 2} Pravnom fakultetu Sveučilišta u Rijeci odobren projekt kreiranja SEELS Network Database (SEELSNDB)^{3, 4}

¹ SEELS je akronim za South East European Law School Network mrežu pravnih fakulteta na području jugoistočne Europe.

² SEELS Network Database: (SEELSNDB). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://seels.pravri.uniri.hr/>

³ SEELSNDB je akronim za SEELS Network Database, tematskog repozitorija znanstvenih publikacija u okviru SEELS mreže. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://seels.pravri.uniri.hr/>

⁴ South East European Law School Network: (SEELS). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.seelawschool.org/index.php?lang=en>

Svrha projekta SEELSNDB izgradnja je središnjeg mjesta – tematskog repozitorija znanstvenih publikacija iz područja prava – koja bi omogućila sustavno prikupljanje, obradu i prezentaciju znanstvene produktivnosti pravnih znanstvenika na području jugoistočne Europe u okviru SEELS mreže. No, da bi takva ideja bila provediva i ostvariva, neizostavna je suradnja pravnih knjižničara u kreiranju i prikupljanju potrebnih podataka o znanstvenoj produkciji pravnih znanstvenika, s obzirom na specifičnosti pravne discipline i potrebna knjižničarska znanja i kompetencije. Stoga je specifičnost ovoga projekta što će na njemu sudjelovati knjižničari s cijelog područja obuhvaćenog projektom, dugogodišnji članovi međunarodnog udruženja SEALL (South East European Association of Law and Related Libraries)^{5, 6} i to ne samo u izradi repozitorija, već i na povezivanju pravnih i srodnih knjižnica u smislu promicanja vrijednosti knjižničarske profesije, ali i visokoškolskog obrazovanja općenito.

Specifičnosti pravne znanosti

Kako bi se stekao uvid u specifičnosti pravnoga knjižničarstva i potrebnih kompetencija i znanja koji knjižničari moraju posjedovati za rad u takvim specijaliziranim knjižnicama, prije opisa projekta i uloge visokoškolskih knjižničara u njegovoj provedbi, nužno je osvrnuti se na specifičnosti pravne znanosti i osobitosti informacijskih izvora u području prava.

Pravo je polje u području društvene znanosti kojemu su glavni objekti proučavanja država i pravo.^{7, 8} Pravna znanost je izgradila sustav koji obuhvaća niz posebnih pravnih znanosti, a koje se temelje na svojim specifičnostima. Stoga se razlikuju tzv. konkretne pravne znanosti koje u velikoj mjeri konkretno opisuju i objašnjavaju pravo određenog društva, npr. Hrvatske, Italije, Austrije, SAD-a.⁹ To znači da se konkretno znanstveno izučavanje prava svakog nacionalnoga društva dijeli na nekoliko pravnih disciplina, od kojih svaka odgovara jednoj grani nacionalnog pravnog sustava. Tako nastaju nastavni predmeti *ustavno pravo*, *kazneno pravo*, *obiteljsko pravo*, *građansko pravo*, *trgovačko pravo*, *kazneni postupak*, *građanski postupak*, *međunarodno javno pravo* kao pravo međunarodne zajednice itd. U pravu se stoga zahtijeva i komparacija (usporedba) znanja o pravima drugih država, pogotovo onih poredbe-

⁵ SEALL je akronim za South East European Association of Law and related Libraries, međunarodno udruženje pravnih i srodnih knjižnica na području jugoistočne Europe.

⁶ South East European Association of Law and related Libraries: (SEALL). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.biblio-pravo.org/en/1-x-round-table-south-east-european-association-of-law-and-related-libraries>.

⁷ Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama. // Narodne novine 118(2009); 82(2012); 32(2013); 34(2016).

⁸ Visković, N. Teorija države i prava. Zagreb: Birotehnika: Centar za dopisno obrazovanje, 2001. Str. 12-14.

⁹ Isto.

no-političkih, jer su takva znanja o pravima drugih država važna pravnicima u vremenu snažnih trgovačkih, političkih i drugih veza između društava i država. S druge strane, pored konkretnih pravnih znanosti, postoje i tzv. teorijske pravne znanosti (discipline) koje ne izlažu znanje o pojedinim nacionalnim pravnim granama, već znanje o bitnim i općim osobinama prava i država, to jest o elementima od kojih se sastoji svako pravo ili barem veći dio pravnih poredaka.¹⁰

S obzirom na opisano, ključni izvori informacija potrebni za izučavanje prava bitno se razlikuju u odnosu na druge znanstvene discipline. Tako su prema Ryskom, u većini područja znanosti najčešći primarni informacijski izvori za izučavanje pojedine discipline ili predmeta knjige i znanstveni časopisi. Za područje prava to nije slučaj.¹¹ U području prava, primarni informacijski izvori zapravo su zakoni, zakonske odredbe, uredbе, direktive, sudske odluke. Ustavi i zakoni spadaju u zakonodavne dokumente i kodificirani su prema pojedinom predmetnom području prava. Sudske odluke su primjena i tumačenje zakona kroz sudsku praksu. Svaka pravna grana ima svoje formalne izvore ili opće akte, te se stoga govori o formalnim izvorima ustavnog, građanskog, trgovačkog, obiteljskog, kaznenog, financijskog i drugog prava, a na njima se temelje ili iz njih izviru niži opći akti, kao i presude, rješenja i pravni poslovi iz tih pravnih grana.¹² Komentari izvora prava imaju znanstvenu razinu jer mogu uključiti dubinsku i opsežnu analizu pravnih propisa u kontekstu pravne znanosti u odnosu na prikaze izvora prava.

Navedeno se nadovezuje i na vrednovanje i mjerenje kvalitete pravnih znanstvenika na području jugoistočne Europe koje se temelji na nekoliko zajedničkih obilježja. Pravni znanstvenici na području jugoistočne Europe zbog osobitosti pravnoga područja stoga ponajviše objavljuju svoje znanstvene radove u zbornicima svojih pravnih fakulteta, drugih srodnih pravnih fakulteta, te eminentnih pravnih nakladnika, ponajviše europskih (Kluwer, Springer, Walter de Gruyter...)¹³ Specifičnosti prava očituju se i posebnim kategorijama pravnih tekstova, a koji mogu utjecati na napredovanja u području prava: komentar izvora prava (zakoni, propisi, opći akti, sudske presude i druge odluke) i prikazi izvora prava (zakoni, propisi, opći akti, sudske presude i druge odluke).

S obzirom na specifičnosti prava, pravnim znanstvenicima je u njihovom znanstvenom napredovanju ključno sudjelovanje na međunarodnim konferencijama i objava radova u relevantnim zbornicima s konferencija koji često nisu zastupljeni unutar baza WoSCC i Scopus. Primjerice, na temelju podataka koji su dobiveni analizom znanstvene produktivnosti na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Rijeci u razdoblju od 2009. do 2017. godine, uočeno je da se najveći broj radova odnosi na članke

¹⁰ Isto.

¹¹ Ryesky, K. H. On solid legal ground: bringing information literacy to undergraduate-level law courses. // *Journal of Effective Teaching* 7, 2(2007), 21-35.

¹² Isto.

¹³ Golenko, D. Model intrakurikularnog pristupa informacijskoj pismenosti na visokoškolskoj razini u području prava: doktorski rad. Zadar, Sveučilište u Zadru, 2016.

objavljene u znanstvenim pravnim časopisima, ali i u konferencijskim radovima u zbornicima i poglavljima u knjigama (omjer 50:50). Mali broj tih radova je zastupljen unutar baza Scopus i WoSCC. Odnosno, za razliku od prirodnih znanosti, u kojima je časopis jedan od primarnih komunikacijskih kanala,^{14, 15} u području prava, znanstvenici uvelike objavljuju u različitim publikacijama, primjerice u nacionalnim časopisima, međunarodnim znanstvenim časopisima, u konferencijskim zbornicima radova, knjigama i stručnoj literaturi. Jedan od glavnih razloga svakako su različitosti pravnih sustava i područja europskog kontinentalnog pravnoga kruga i angloameričkog pravnoga kruga.¹⁶ Naime, kako navodi Martinović, „različito poimanje prava otežava komunikaciju između dva pravna kruga, i u ekstremnim slučajevima izaziva i podozrenje prema ‘suprotstavljenoj’ pravnoj kulturi.“ Premda ističe da postoje određene točke kontakta, ponajviše prema pravnim granama koje imaju međunarodni element (npr. međunarodno javno pravo, međunarodno privatno pravo, europsko javno pravo, itd.) ali se i dalje glavnina pravne znanosti ne razvija na globalnoj, već na nacionalnoj i regionalnoj razini.¹⁷ Stoga je i objava rezultata istraživanja vezanih u specifičnosti nacionalnog zakonodavstva svakako važnija za pravnu akademsku zajednicu i pravne praktičare u pojedinoj državi Europe, a puno manje na svjetskoj razini.¹⁸ Također, postoji i mali broj pravnih područja s tematikom koja je relevantna i zanimljiva za istraživanje većem broju država svijeta.¹⁹ Stoga ni ne čudi činjenica da su u citatnim bazama WoSCC, točnije unutar baze Social Sciences Citation Index (SSCI), u području prava pretežno zastupljeni angloamerički časopisi. Time je i objava pojedinog sadržaja iz područja prava u Europi, osobito malih perifernih akademskih zajednica i naroda, često nezanimljiva. S obzirom na opisano, pojavile su se i brojne kritike iz krugova pravnih znanstvenika koji preispituju važnost bibliometrijskih pokazatelja i ulogu bibliografskih i citatnih baza podataka u vrednovanju znanstvene produktivnosti pravnih znanstvenika (posebice zastupljenosti radova unutar citatnih baza podataka WoSCC i Scopus).²⁰ Navedeno potvrđuje i činjenica da je izdvojeno područje prava u novom *Pravilniku o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja*,²¹ unutar kojeg se

¹⁴ Više o tome v. Hicks, D. The four literatures of social science. // Handbook of Quantitative Science and Technology Research / eds. H. F. Moed, W. Glänzel, U. Schmoch. Dordrecht: Springer, 2004. Str. 473-496.

¹⁵ Jokić, M.; J. Lasić-Lazić. Vrednovanje znanstvenoga rad u području društvenih znanosti na temelju časopisa kao medija znanstvenog komuniciranja. // Hrvatski znanstveni časopisi: iskustva, gledišta, mogućnosti / ur. I. Hebrang Grgić. Zagreb: Školska knjiga, 2015. Str. 198-199.

¹⁶ Visković, N. Nav. dj. Str. 12-14.

¹⁷ Martinović, I. Kritika kvantitativnih metoda ocjene znanstvene djelatnosti: (s posebnim osvrtom na kazeno pravo i prilike u Hrvatskoj): Knj. 1. // Zbornik za percepciju naučnog rada i poznavanje rekvizita njegove ocene / ur. J. Ćirić i L. Breneselović. Beograd: Institut za uporedno pravo, 2017. Str. 78.

¹⁸ Isto. Str. 77.

¹⁹ Zbirka presuda Europskog suda: (izbor recentne prakse) / ur. N. Bodiřoga-Vukobrat, D. Đerđa, A. Pošćić. Zagreb: Inženjerski biro, 2011. Str. 1-3.

²⁰ Martinović, I. Nav. dj.

²¹ Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja. // Narodne novine 28(2017).

ističe važnost objave znanstvenih članaka u časopisima koji su zastupljeni u komercijalnoj američkoj pravnoj bazi podataka (HeinOnline).²² Tako je tijekom 2017. i 2018. velik broj hrvatskih pravnih znanstvenih časopisa uključeno u bazu HeinOnline. No, mora se upozoriti i na činjenicu da je u posljednjih nekoliko godina, a potaknuto trendom važnosti uključivanja časopisa u bazi WoSCC i Scopus, u navedene baze podataka ušlo i nekoliko hrvatskih pravnih časopisa. Tako je primjerice, u bazi Scopus *Zbornik Pravnoga fakulteta u Zagrebu*,²³ a u bazi WOSCC-ESCI *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*.²⁴ No, bez obzira na navedeno, i dalje se radi o malomu broju znanstvenih pravnih časopisa s područja jugoistočne Europe.

Za dobivanje uvida na koji je način vidljiva znanstvena produkcija pravnih znanstvenika nikako se ne smiju zanemariti niti specifičnosti pravnih baza podataka. U svijetu je trend komercijalnih pravnih baza podataka započeo još daleke 1964. godine, kada se započeo koristiti sustav pohrane citiranja sudske prakse, predmeta, zakona i odluka u Sjedinjenim Američkim Državama. 40 godina kasnije, 1998. godine, na svjetskom tržištu pojavila su se tri dominantna izdavača pravnih izvora: Thomson Corp., Lexis Nexis i Walters Kluwer.²⁵ Komercijalne baze nude drugačije organizirani pravni sadržaj koji se može podijeliti u tri temeljne kategorije. Prva kategorija obuhvaća relevantne znanstvene časopise iz svih područja prava, različitih eminentnih pravnih nakladnika u svijetu (npr. Lexis Nexis Academic, itd.).²⁶ Druga kategorija uključuje zakonske tekstove jedne ili više država svijeta, odnosno omogućuje pristup verzijama jednoga zakona sa svim promjenama i izmjenama koje su nastale tijekom godina, što bitno olakšava i ubrzava pronalaženje i primjenu relevantnog zakona. Treća kategorija sadržaja obuhvaća i sudsku praksu jedne ili više država na jednom mjestu.^{27, 28, 29}

Slijedeći svjetski trend, u posljednjih desetak godina i na hrvatskom tržištu pojavile su se brojne pravne baze podataka (primjerice pravni portal IusInfo)³⁰ čiji

²² HeinOnline. [citirano: 2018-02-02].

Dostupno na: <http://heinonline.org/HOL/Welcome?collection=guest>

²³ Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu u SCOPUSU. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.scimagojr.com/journalsearch.php?q=90482&tip=sid&clean=0>

²⁴ Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci u WoSCC: ESCI. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://mjl.clarivate.com/cgi-bin/jrnlst/jlresults.cgi?PC=EX&Alpha=Z>

²⁵ Gelman, J. Legal publishing and database protection. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://web.law.duke.edu/cspd/papers/legal.doc>

²⁶ Lexis Nexis Academic. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://www.lexisnexis.com/hottopics/lnacademic/>

²⁷ Westlaw. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://www.westlaw.com/>

²⁸ Deutsches Bundesrecht nach Rechtsgebieten. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.rechtliches.de/>

²⁹ Wortham, L. The lawyering process: my thanks for the book and the movie. // *Clinical Law Review* 10(2003), 399-439. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?collection=journals&handle=hein.journals/clinic10&div=18&id=&page>

³⁰ Ius-Info. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.iusinfo.hr/Default.aspx>

izdavači u Hrvatskoj nisu više samo državna tijela, već i dionička društva koje pružaju pravnicima s jednog mjesta poveznice na različiti pravni sadržaj (npr. na pročišćene tekstove zakona i objave propisa lokalne i područne (regionalne) samouprave, sudske odluke s poveznicama na zakonodavstvo, primarno i sekundarno zakonodavstvo EU-a s poveznicama na sudsku praksu i literaturu, mišljenja i tumačenja nadležnih tijela u Republici Hrvatskoj i dr.), te im služe kao praktični alat koji im omogućuje pristup relevantnim izvorima za izučavanje prava na brz i jednostavan način.³¹ No bez obzira na to, problem su visoke cijene pristupa komercijalnim pravnim bazama podataka koje, iako omogućuju pristup cjelovitim tekstovima potrebnim za istraživanje u svakodnevnom radu pravnih znanstvenika i praktičara, ne omogućuju uvid u najnovije podatke o znanstvenoj produkciji malih znanstvenih zajednica, kao što je Hrvatska, i ne uključuje sve relevantne vrste radova.³² Iz svega navedenoga, uočava se nedostatak relevantnih sekundarnih izvora, to jest posebno prilagođenih baza podataka, odnosno specijaliziranih nacionalnih baza koje bi omogućile znatno bolje i objektivnije razumijevanje znanstvenog komuniciranja u području prava, ali i vrednovanje znanstvenoga rada, te bi imale mogućnost uključivanja cjelovitih tekstova različitih vrsta dokumenata, pritom uzevši specifičnosti pravne discipline.³³

Govoreći o znanstvenoj komunikaciji, potrebno je spomenuti i pokret otvorenog pristupa znanstvenim informacijama kojemu je osnovni cilj uklanjanje prepreka širenju znanja posebno s aspekta objavljivanja znanstvene literature u elektroničkom obliku. Otvoreni pristup doprinosi većoj vidljivosti znanstvene produkcije „znanstveno slabije razvijenih zemalja kao i povećanje opsega svjetske znanstvene literature koja je istraživačima u tim zemljama ovim načinom dostupna“.³⁴ Kao jedan od važnih globalnih trendova u suvremenoj znanstvenoj komunikaciji, pokret za otvoreni pristup nije zaobišao ni pravnu znanost. Ideja o slobodnom pristupu pravnim informacijama već je dugo prisutna u akademskim krugovima, ali tek 1992. godine zahvaljujući internetu (koristeći Gopherov protokol) skupina znanstvenika na američkoj pravnoj školi Cornell Law School započela je s projektom pod nazivom Legal Information Institute.³⁵ Projekt je po prvi put omogućio besplatan pristup pojedinim američkim pravnim izvorima. Uskoro su i u Australiji neke pravne škole nastavile sličnu praksu sa srodnim projektom Australasian Legal

³¹ Primjerice, Pravni portal Ingbiro. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.ingbiro.com/>

³² Jokić, M.; J. Lasić-Lazić. Nav. dj. Str. 212.

³³ O važnosti primjene drukčijeg bibliometrijskog instrumentarija u vrednovanju znanstvenog rada u društvenim i humanističkim znanostima, više v. Jokić, M.; J. Lasić-Lazić. Nav. dj. Str. 198.

³⁴ Vidi: Petrak, J. Otvoreni pristup: put k znanju kao javnom dobru. // Slobodan pristup informacijama: 13. i 14. okrugli stol o slobodnom pristupu informacijama: zbornik radova / ur. T. Grašić Kvesić i I. Hebrang Grgić. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2014. Str. 43-55.

³⁵ Cornell Law School. Legal Information Institute. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://www.law.cornell.edu/>

Information Institute (AustLII) i do danas su razvile više od 500 baza podataka u službi otvorenog pristupa pravnim informacijama.³⁶

Potaknute ovim postignućima, u idućih nekoliko godina slične inicijative nastavile su se u mnogim zemljama. Jedan od prvih europskih informacijskih pravnih servisa pokrenut je početkom 1990-ih godina na njemačkom Sveučilištu u Saarlandu. Na Institut für Rechtsinformatik započeo je projekt Juristisches Internetprojekt Saarbrücken (JPS),³⁷ ranije poznat kao Law Web Saarbrücken, koji je prerastao u ključni internetski portal za otvoreni pristup pravnim izvorima u Njemačkoj.

Osnivanjem šire mreže pod nazivom Free Access to Law Movement (FALLM) i usvajanjem *Declaration on Free Access to Law*³⁸ 2002. postavljeni su osnovni principi otvorenog pristupa pravnim informacijama. Daljnji razvoj otvorenog pristupa pravnim informacijama ovisi i o pravnim knjižničarima, koji kao informacijski stručnjaci imaju specifična znanja i u ovoj digitalnoj eri mogu biti od velike pomoći svojim institucijama u uklanjanju barijera i otvaranju znanosti prema široj javnosti.³⁹

Pravne informacije i razvoj pravnog knjižničarstva

Već kod određivanja same definicije pravnog knjižničarstva otvaraju se mnoga pitanja. Prije svega postavlja se pitanje: o čemu sve govorimo kad govorimo o pravnom knjižničarstvu? Je li tu samo riječ o knjižničarima koji rade u pravnim visokoškolskim knjižnicama ili i o drugim knjižničarima i informacijskim stručnjacima koji rade s pravnim informacijama na sudu, u advokatskim kancelarijama i u velikim firmama? Kakva je sve naobrazba potrebna pravnim knjižničarima i je li neophodno imati dvije diplome (pravnu i knjižničarsku)? U svakom slučaju, bez obzira na različita polazišta pri definiranju samog pojma, ono što je zajedničko u određivanju profesionalnog okvira pravnih knjižničara vezano je uz specifičnu prirodu prava i pravnih informacija.

U početku su u fokusu pravnog knjižničarstva bile uglavnom samo fakultetske knjižnice, a kasnijim razvojem pravne profesije uključuju se i druge knjižnice iz područja pravosuđa, državnih i srodnih institucija.⁴⁰ Što se tiče obrazovanja, informacijskim stručnjacima i knjižničarima koji rade u pravnim knjižnicama, diploma pravnog fakulteta nije uvjet za zapošljavanje, ali pored završenog knjižničarstva nije na odmet

³⁶ Vidi: Greenleaf, G. The global development of free access to legal information. // *European Journal of Law and Technology* 1, 1(2010). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://ejlt.org/article/view/17/39>

³⁷ Juristisches Internetprojekt Saarbrücken: (JPS). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.jura.uni-saarland.de/recht-weltweit/>

³⁸ Declaration on Free Access to Law. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.ittig.cnr.it/Ricerca/ProgettiEuropei/fal/DeclarationFreeAccessToLaw.pdf>

³⁹ Law librarianship in digital age / ed. E. Kroski. Lanham, Md.; Toronto; Plymouth: The Scarecrow Press, 2014. Str. 53-70.

⁴⁰ Law librarianship in the twenty-first century / ed. R. Balleste ... [et al.]. Lanham, Md.: Scarecrow Press, 2007. Str. 1-12.

ni pravna naobrazba. Slična je situacija i u međunarodnom kontekstu, s tim da se u velikim pravnim knjižnicama češće zapošljavaju i stručnjaci s dvojnim diplomama.

Jedna od najpoznatijih pravnih knjižnica je Law Library of Congress.⁴¹ Osnovana je 1832. godine od strane američkog Kongresa zbog stalne potrebe za brzim i sigurnim pristupom pouzdanim pravnim izvorima. Tijekom godina knjižnica je postala najveća svjetska pravna knjižnica sa zbirkom od preko 2,65 milijuna svezaka koja pokriva skoro sve važnije jurisdikcije na svijetu. Depozitarnog je karaktera za cjelokupno zakonodavstvo SAD-a. Prinove knjižničnog fonda grupiraju se unutar posebnih zbirki: materijali vezani uz rad američkog Kongresa, propisi i drugi akti federalnog karaktera i propisi pojedinih država, pravne (službene) novine važnijih gradova SAD-a; materijali vezani uz rad Vrhovnog suda SAD-a i žalbenih sudova, kao i veliki izbor pravne periodike. Upravljanje zbirkama i rad u ovakvoj knjižnici zahtijeva specifična znanja knjižničarskih djelatnika koji pored informacijskih znanja moraju nužno poznavati i osnove pravne teorije i prakse. Zbog velikog porasta pravnih informacija i njihovog značaja za svakodnevni život svih građana, godine 1932. skupina odvjetnika i pravnika osnovala je klub prijatelja knjižnice Friends of Law Library. Osnivači su, pored podrške samoj knjižnici, imali za cilj potaknuti i bolje razumijevanje zakona u široj društvenoj zajednici.⁴²

Pravno knjižničarstvo je relativno nova disciplina unutar knjižničarske struke, bilo da je riječ o nacionalnim ili međunarodnim relacijama. Prva strukovna udruženja pravnih knjižničara u današnjem smislu formiraju se početkom devetnaestog stoljeća, prvenstveno na području anglosaksonskih pravnih sustava. American Association of Law Libraries (AALL) najveće je udruženje pravnih knjižničara, a može se kazati da je svojim djelovanjem ujedno i najzaslužnije za razvoj pravnog knjižničarstva. Udruženje je osnovano 1906. u okviru 30. godišnje konferencije Američkog knjižničarskog udruženja (ALA).⁴³ Prvo stručno tijelo koje je bilo formirano neposredno nakon samog osnivanja je Committee on Indexing Legal Periodicals. Već na idućoj godišnjoj konferenciji AALL-a istaknuta je potreba za izdavanjem stručnog časopisa koji bi obrađivao sadržaje od interesa pravnih stručnjaka i pravnih knjižničara. Prvi takav časopis pod nazivom *Index to Legal Periodicals and Law Library Journal* tiskan je 1908. i pod tim naslovom izlazio je sve do 1936. Nakon toga se formiraju dva časopisa: *Index to Legal Periodicals* i *Law Library Journal*, koji su i danas jednako važni za razvoj pravnog knjižničarstva.⁴⁴

⁴¹ Law Library of Congress. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://www.loc.gov/law/about/collections.php>

⁴² Join Friends of the Law Library. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://www.loc.gov/law/about/friends.php>

⁴³ American Library Association (ALA) utemeljeno je 1876. godine u Philadelphiji i najstarije je knjižničarsko udruženje na svijetu. American Library Association. About ALA. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.ala.org/aboutala/>

⁴⁴ Vidi: Houdek, F. G. Frequently Asked Questions about AALL's First Hundred Years. // *Law Library Journal* 98, 157(2006). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=1338376>

U promociji prava i pravnih informacija vrlo je aktivna i britansko-irska udruga British & Irish Association of Law Librarians (BIALL), a osnovana je 1969. Svojim članovima omogućava da razmjenjuju informacije i dijele najbolju praksu, unaprjeđuju svoje znanje o upravljanju pravnim informacijama i promoviraju vrijednost pravnih knjižnica i pravne struke.⁴⁵ Udruga potiče informacijske stručnjake i knjižničare na izradu pravnih bibliografija i istraživanje pravnog knjižničarstva, a radove objavljuje u svom časopisu *Legal Information Management*.

Sredinom 20. stoljeća velike odvjetničke tvrtke i privatne korporacije postaju sve više zainteresirane za poznavanje međunarodnog prava. U tom pravcu se osnivaju i međunarodne udruge pravnih knjižničara. Jedna od najvećih i najvažnijih je The International Association of Law Libraries (IALL) je osnovana 1959. godine. Udruga okuplja preko 400 članova iz više od 50 zemalja s pet kontinenata. Članovi su predstavnici svih tipova pravnih knjižnica, od visokoškolskih do velikih korporativnih knjižnica privatnih firmi i advokatskih kancelarija, kao i klasičnih sudskih i parlamentarnih knjižnica. U skladu sa svojim ciljevima vezanim uz promociju pravnog knjižničarstva i šireg pristupa pravnim informacijama, IALL organizira godišnje konferencije i djeluje kao međunarodni forum za razmjenu informacija. Udruga izdaje časopis *International Journal of Legal Information* koji svojim člancima uvaženih pravnih stručnjaka i knjižničara doprinosi unaprjeđivanju pravnog knjižničarstva.⁴⁶

Zaključke da je pravno knjižničarstvo relativno nova disciplina i u širim knjižničarskim krugovima potvrđuje činjenica da je IFLA-ina Sekcija za pravne knjižnice osnovana tek 2007. Prije toga djelovala je nekoliko godina kao Law Libraries Discussion Group i to na inicijativu poznatih stručnjaka iz oblasti pravnog knjižničarstva Rogera Parenta, koji je vršio dužnost izvršnog direktora American Association of Law Libraries (AALL), i tadašnjeg predsjednika IALL-a Holgera Knudsena, kasnije prvog predsjednika Law Libraries sekcije. U takvim okolnostima postavlja se pitanje kakva je uopće perspektiva za budućnost i daljnji razvoj pravnog knjižničarstva? Odgovarajući na ovo pitanje prvo treba imati na umu važnost pravnih informacija za širu društvenu zajednicu i njihov sve veći utjecaj na naš dnevni život. Upravo u toj specifičnoj naravi pravnih informacija u odnosu na neke druge, pravno knjižničarstvo je pronašlo svoj identitet i odgovarajuće mjesto u širim knjižničarskim krugovima.

SEELS Network Database (SEELSNDB): opis projekta

Ponukan opisanom situacijom i činjenicom koliko su važne specijalizirane baze podataka sa specifičnim pravnim sadržajem, pravnim znanstvenicima u svakodnevnom stručnom i znanstvenome radu, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci pokrenuo je

⁴⁵ British & Irish Association of Law Librarians (BIALL). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://biall.org.uk/about/>

⁴⁶ International Association of Law Libraries (IALL). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://iall.org/about-iall-2/mission-statement/>

projekt kreiranja središnjeg mjesta – tematskog repozitorija znanstvenih publikacija iz područja prava, kojim bi se omogućilo sustavno prikupljanje, obrada i prezentacija znanstvene produktivnosti pravnih znanstvenika svih pravnih fakulteta na području jugoistočne Europe u okviru SEELS mreže. Time bi se pridonijelo isticanju znanstvene kvalitete pravnih fakulteta na tom području i na međunarodnoj razini, te osnovalo središte informacija vezano uz područje prava u jugoistočnoj Europi, a pravna znanstvena misao i znanstveni radovi bili bi vidljiviji širem krugu znanstvenika. Također bi se omogućila veća vidljivost i dostupnost, ali i veća konkurentnost na tržištu znanstvenih informacija iz područja prava u Europi i svijetu pravnih znanstvenika s područja jugoistočne Europe. No, da bi ovakva ideja bila i provediva, neizostavna je ključna suradnja pravnih knjižničara na području jugoistočne Europe. Stoga je njegova specifičnost što će na projektu sudjelovati knjižničari iz cijele jugoistočne Europe, i to ne samo u izradi repozitorija već i na povezivanju pravnih i srodnih knjižnica u smislu promicanja vrijednosti knjižničarske profesije, ali i visokoškolskog obrazovanja općenito. Riječ je o knjižničarima koji su većinom dugogodišnji članovi South East European Association of Law and Related Libraries.

Uloga knjižničara u kreiranju baze SEELS Network Database (SEELSNDB)

Društvo bibliotekara pravnih i srodnih biblioteka jugoistočne Europe (South East European Association of Law and Related Libraries - SEALL) formalno je započelo svoje djelovanje na osnivačkoj skupštini održanoj 2008. na Pravnom fakultetu u Beogradu.⁴⁷ Društvo bibliotekara pravnih i srodnih biblioteka jugoistočne Europe registrirano je u Hrvatskoj sa sjedištem na Pravnom fakultetu Splitu. Redovite godišnje konferencije održavaju se na Okruglom stolu knjižničara u okviru međunarodnog pravnog savjetovanja *Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse* u organizaciji Pravnoga fakulteta u Mostaru. Neposredni povod za stalnu regionalnu suradnju bila je Bolonjska reforma za koju su bili zainteresirani svi pravni fakulteti u regiji. Zemlje jugoistočne Europe nalazile su se u različitim fazama prilagodbe europskom okviru visokog obrazovanja, a sve su imale zajedničko polazište: pasivni obrazovni sustav trebalo je organizirati interaktivno u skladu s potrebama modernog visokoobrazovnog sustava i pridruženog koncepta cjeloživotnog obrazovanja.

U reformiranom obrazovnom modelu knjižničari su prvi prepoznali prednosti i dugoročni profesionalni izazov. Mogućnosti pristupa različitim pravnim izvorima, razmjena informacija, iskustava i ideja su samo neke od prednosti koje je Društvo moglo ponuditi svojim članicama. Plan rada regionalne mreže bio je sljedeći: mreža će podržavati međusobnu razmjenu publikacija i to u prvom redu udžbenika, zbirki sa znanstvenih skupova i savjetovanja, pravnih propisa kao i vlastitih izdanja, a čla-

⁴⁷ Regionalno okupljanje knjižnica pravnih fakulteta inicirano je 2003. od strane Pravnog fakulteta u Mariboru, a neformalna mreža započela je s radom 2005. u Neumu, u organizaciji Pravnog fakulteta u Mostaru i Pravnog fakulteta u Splitu.

nice Društva međusobno će vršiti razmjenu službenih dokumenata koji se tiču visokoškolskih reformi u svakoj od uključenih zemalja.

Od samog početka svoga djelovanja, Društvo se opredijelilo za širu suradnju unutar knjižničarske struke i otvaranje prema međunarodnoj zajednici. U tom smislu se učlanjuje u International Association of Law Libraries, a preko svojih predstavnika aktivno surađuje u radu IFLA-ine Law Libraries Section.⁴⁸ Od samih početaka, jedna od važnih djelatnosti mreže bilo je zalaganje za mobilnost knjižničara i cjeloživotno učenje, a članice su razmišljale o izradi projekta za regionalno povezivanje kroz zajedničku e-bazu. Kao važna aktivnost planirana je i konzorcijska nabava pravne elektroničke građe i izdavaštva, u smislu preporuka i ujednačavanja standarda u radu pravnih i srodnih knjižnica. Društvo je izdalo *Vodič kroz pravne knjižnice u regiji članice mreže*, a vrlo vrijedan doprinos knjižničarskoj profesiji je i *Etički kodeks Društva* usvojen na 9. redovnoj Skupštini Društva, održanoj 2017. u Neumu.⁴⁹

Pored unaprjeđivanja pravnog knjižničarstva kroz razmjenu informacija i primjere dobre prakse uz edukaciju i radionice, mišljenja smo da je SEALL-ov najvažniji dokument *Uloga i kompetencije bibliotekara u pravnim i srodnim bibliotekama*. Dokumentom se nastojala odrediti profesija knjižničara i informacijskih stručnjaka u pravnim i srodnim bibliotekama i njen doprinos oblastima pravnog bibliotekarstva, prava i odnosnih oblasti, kao i doprinos matičnoj instituciji i korisničkoj zajednici, identificirajući ulogu, kompetencije te zadatke i dužnosti bibliotekara u pravnim i srodnim bibliotekama. Gledano iz pozicije današnje partnerske suradnje u kreiranju SEELS Network Database (SEELSNDB), to je bio važan preduvjet u ujednačavanju profesionalnih standarda i potrebnih vještina za sudjelovanje u zajedničkim projektima. Otvoreni pristup pravnim informacijama jedan je od važnih ciljeva na mnogim sveučilištima i istraživačkim institutima. Oni podržavaju otvoreni pristup putem institucijskih repozitorija. U hrvatskim okvirima, nažalost, još uvijek se može govoriti o nedostatku svijesti o značaju pravnih informacija za ukupnu društvenu zajednicu. U tom smislu treba poticati partnerstvo među različitim tipovima pravnih knjižnica. Za sad su za suradnju otvorenije fakultetske pravne knjižnice, što je i razumljivo, jer druge vrste pravnih knjižnica poput sudskih ili korporativnih, kojih u Hrvatskoj baš i nema u velikom broju, vezane su uz strože interese svojih osnivača. Uloga fakultetskih knjižnica u razvoju cjelokupne akademske zajednice posebno je vidljiva kroz zajedničke projekte kao što je to u slučaju kreiranja SEELS Network Database.

⁴⁸ Članica SEALL-a, Edita Bačić bila je tajnica IFLA-ine Sekcije za pravne knjižnice u razdoblju od 2003. do 2005. i u nekoliko je navrata izvještavala članove IFLA-e o djelovanju Društva. U partnerstvu s Hrvatskim knjižničarskim društvom, SEALL je sudjelovao u održavanju prve IFLA-ine radionice na temu Otvorenog pristupa pravnim informacijama na Skupštini HKD-a u Splitu 2014. Vidi: Bačić, E.; B. Peradenić-Kotur. Panel rasprava: Slobodan pristup pravnim informacijama. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 58, 1/2(2015), 413-420.

⁴⁹ Zapisnik sa devete redovne godišnje Skupštine održane 17. 6. 2017. godine. // SEALL. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.biblio-pravo.org/images/Zapisnici/Zapisnik-sa-devete-redovne-skupstine--odrane-17.-6.-2017.-godine.pdf>

Zaključak

Kreiranjem SEELS Network database (SEELSNDB) omogućila bi se veća vidljivost, ali i cjelovit uvid u bogatstvo znanstvene publicistike akademske i istraživačke zajednice u području prava u okviru SEELS mreže. Pravnim znanstvenicima osigurao bi se mrežni pristup najrelevantnijim i najnovijim informacijama o objavljenim radovima iz područja prava na području jugoistočne Europe, što bi omogućilo i veću konkurentnost na tržištu znanstvenih informacija iz područja prava u Europi i svijetu. Time bi se pridonijelo isticanju znanstvene kvalitete pravnih fakulteta i pravnih znanstvenika na regionalnoj i međunarodnoj razini, a znanstvena misao pravnih znanstvenika u okviru SEELS mreže bila bi vidljivija širem krugu znanstvenika. No, takva je ideja neprovediva bez uske suradnje i partnerstva znanstvenika i knjižničara, ne samo na svakoj pojedinoj visokoškolskoj ustanovi u okviru SEELS mreže, već i suradnje knjižničara unutar SEELS mreže. Time će se istaknuti snaga i prepoznavanje visokoškolskih knjižničara unutar institucije, kao i uloga pravnog knjižničarstva u okviru šire knjižničarske zajednice. Tematski repozitorij SEELS-ove mreže omogućava da se pravna misao manjih akademskih zajednica na području jugoistočne Europe ravnomjerno uključi u svjetski sustav pravnih znanstvenih i stručnih informacija.

Ove godine Društvo bibliotekara pravnih i srodnih biblioteka jugoistočne Europe slavi deset godina svog djelovanja, a u skladu s postavljenim ciljevima može se reći da je u potpunosti ispunilo svoju misiju i ostvarilo očekivane rezultate. S obzirom na visoko postavljene standarde, autorice su uvjerene da će se i ovaj projekt SEELS Network Database, u suradnji s pravnim znanstvenicima i stručnjacima, uspješno odraditi do kraja i time postaviti početni okvir za razvoj otvorenog pristupa pravnim informacijama u regiji jugoistočne Europe.

Literatura

- American Library Association. About ALA. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.ala.org/aboutala/>
- Bačić, E.; B. Peradenić-Kotur. Panel rasprava: Slobodan pristup pravnim informacijama. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 58, 1/2(2015), 413-420.
- British & Irish Association of Law Librarians (BIALL). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://biall.org.uk/about/>
- Cornell Law School. Legal Information Institute. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: [Dostupno na: https://www.law.cornell.edu/](https://www.law.cornell.edu/)
- Declaration on Free Access to Law. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.ittig.cnr.it/Ricerca/ProgettiEuropei/fal/DeclarationFreeAccessToLaw.pdf>
- Deutsches Bundesrecht nach Rechtsgebieten. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.rechtliches.de/>

- Gelman, J. Legal publishing and database protection. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://web.law.duke.edu/cspd/papers/legal.doc>
- Golenko, D. Model intrakurikularnog pristupa informacijskoj pismenosti na visokoškolskoj razini u području prava: doktorski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016.
- Greenleaf G. The global development of free access to legal information. // *European Journal of Law and Technology* 1, 1(2010). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://ejlt.org/article/view/17/39>
- Hicks, D. The four literatures of social science. // *Handbook of Quantitative Science and Technology Research* / eds. H. F. Moed, W. Glänzel, U. Schmoch. Dordrecht: Springer, 2004. Str. 473-496.
- Houdek, F. G. Frequently Asked Questions about AALL's First Hundred Years. // *Law Library Journal* 98, 157(2006). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=1338376>
- International Association of Law Libraries (IALL). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://iall.org/about-iall-2/mission-statement/>
- Ius-Info. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.iusinfo.hr/Default.aspx>
- Join Friends of the Law Library. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://www.loc.gov/law/about/friends.php>
- Jokić, M.; J. Lasić-Lazić. Vrednovanje znanstvenoga rad u području društvenih znanosti na temelju časopisa kao medija znanstvenog komuniciranja. // *Hrvatski znanstveni časopisi: iskustva, gledišta, mogućnosti* / ur. I. Hebrang Grgić. Zagreb: Školska knjiga, 2015. Str. 198-199.
- Juristisches Internetprojekt Saarbrücken: (JPS). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.jura.uni-saarland.de/recht-weltweit/>
- Law librarianship in digital age / ed. E. Kroski. Lanham, Md.; Toronto; Plymouth: The Scarecrow Press, 2014.
- Law librarianship in the twenty-first century / ed. R. Balleste ... [et al.]. Lanham, Md.: The Scarecrow Press, 2007. Str. 1-12.
- Law Library of Congress. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://www.loc.gov/law/about/collections.php>
- Lexis Nexis Academic. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://www.lexisnexis.com/hottopic/lnacademic/>
- Martinović, I. Kritika kvantitativnih metoda ocjene znanstvene djelatnosti: (s posebnim osvrtom na kazeno pravo i prilike u Hrvatskoj): Knj. 1. // *Zbornik za percepciju naučnog rada i poznavanje rekvizita njegove ocene* / ur. J. Ćirić i L. Breneselović. Beograd: Institut za uporedno pravo, 2017. Str. 71-86.
- Nederhof, A. J. Bibliometric monitoring of research performance in the Social Sciences and the Humanities: a review. // *Scientometrics* 66, 1(2006), 81-100.

- Petrak, J. Otvoreni pristup: put k znanju kao javnom dobru. // Slobodan pristup informacijama: 13. i 14. okrugli stol o slobodnom pristupu informacijama: zbornik radova / ur. T. Grašić Kvesić i I. Hebrang Grgić. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2014. Str. 43-55.
- Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja. // Narodne novine 28(2017).
- Ryesky, K. H. On solid legal ground: bringing information literacy to undergraduate-level law courses. // Journal of Effective Teaching 7, 2(2007), 21-35.
- SEELS Network Database: (SEELSNDB). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://seels.pravri.uniri.hr/>
- South East European Association of Law and related Libraries: (SEALL). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.biblio-pravo.org/en/1-x-round-table-south-east-european-association-of-law-and-related-libraries>
- South East European Law School Network: (SEELS). [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.seelawschool.org/index.php?lang=en>
- Visković, N. Teorija države i prava. Zagreb: Birotehnika: Centar za dopisno obrazovanje, 2001.
- Westlaw. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <https://www.westlaw.com/>
- Wortham, L. The lawyering process: my thanks for the book and the movie. // Clinical Law Review 10(2003), 399-439. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?collection=journals&handle=hein.journals/clinic10&div=18&id=&page>
- Zapisnik sa devete redovne godišnje Skupštine održane 17. 6. 2017. godine. // SEALL. [citirano: 2018-02-02]. Dostupno na: <http://www.biblio-pravo.org/images/Zapisnici/Zapisnik-sa-devete-redovne-skupstine--odrane-17.-6.-2017.-godine.pdf>
- Zbirka presuda Europskog suda: (izbor recentne prakse) / ur. N. Bodiroga-Vukobrat, D. Đerđa, A. Pošćić. Zagreb: Inženjerski biro, 2011.